

Adnan Kadrić

HRONOGRAMI/TARIHI DVOJICE MOSTARSKIH DIVANSKIH PJESNIKA S POČETKA 17. VIJEKA U ISTANBULU

Sažetak: U ovom prilogu nastoje se predstaviti hronogrami dvaju mostarskih pjesnika s početka 17. stoljeća koji su, osim pjesama u divanima i poetskim međmuama (zbirkama), bili poznati i kao kaligrafi i pjesnici hronograma na različitim objektima u Istanbulu, pretežno česmama i turbetima. Hronogrami su sačuvani i danas i mogu se naći na objektima za koje su pisani. Radi se o dvojici pjesnika. Jedan je Hukmi Mostarac poznat kao carski hroničar, nišandžija i kaligraf, a drugi je Ahmed Rušdi Mostarac, pjesnik kompletnog divana pjesama i skromni šejh koji je bio poznat kako na Dvoru, tako i među običnim svijetom. Njihovi hronogrami na spomenicima u gradu Istanbulu ukazuju na njihovu popularnost kako u vremenu u kojem se živjeli, tako i stoljećima nakon njihove smrti.¹

Ključne riječi: divanska poezija, umjetnost, hronogrami, Hukmi Mostarac, Rušdi Mostarac

1. Hasan Hukmi Mostarac, pisar na Dvoru i pjesnik

Mostarski pjesnik Hukmi već je poznat našoj stručnoj i široj čitateljskoj javnosti, ali i ranim piscima osmanskih biografskih spomenica u 17. i 18. stoljeću. Već je 1006. h. g (1597-1598) bio jedan od istaknutijih dvorskih

---

¹ Slike i podaci o hronogramima na važnijim spomenicima dostupni na stranici www.ottomaniscscriptions.com

pisara koji je istovremeno pisao spise kod velikog vezira Hadima Hasan-paše. Na dužnost šehnamedžije postavljen je na traženje čuvenog historičara i umjetnika Seyyida Lokmana a na mjesto Talikizade Mehmeda Subhija. Službeno je Hukmi potvrđen na poziciji šehnamedžije (nekoj vrsti dvorskog, carskog historičara) 1601. godine. Biti glavni dvorski šehnamedžija umjesto Seyyida Lokmana i sličnih šehnamedžija bila je velika čast i priznanje za svakog pisca, umjetnika i pjesnika u to vrijeme.

U djelu *Fezleke* Katiba Čelebija spominje se jedan tarih/hronogram za Zekerijja-efendiju², a potom i distih koji je uputio Džafer-paši prilikom njegovog povratka iz Gruzije, kada je pobijedio Aleksandra koji je poginuo, a njegove sinove doveo u Carigrad.³

U dokumentu u Bašbakanlık Arhivu (BA, A.DFE, nr. 68) među 40 dvorskih pisara kao 13. navodi se ime „ze‘amet-i kâtiba“ (pisara koji bilježio dodjelu zeameta) Hasana Hukmija za kojeg se navodi da mu je obnovljen berat o postavljenju 23. zulkadeta 1012. h. g., odnosno 23. aprila 1604. godine. Dakle, u vrijeme sultana Ahmeda I. Hasan Hukmi Mostarac bio je prvo pisar (kâtib) na Dvoru, zatim je imenovan na poziciju pomoćnika reisu-l-kuttāba (glavnog dvorskog sekretara) od 1604. do 1605.

Nekoliko mjeseci 1606. bio je na reisu-l-kuttāba a onda je ponovo vraćen na poziciju nišandžije do 1611. godine, pa reisu-l-kuttāba 1614. godine, još jednom na poziciju nišandžije 1618, te na poziciju reisu-l-kuttāba 1621. godine. U muhimme defteru br. 88 u Bašbakanlık Arhivu⁴ u Istanbulu nalazi se jedna duža bilješka o Hasan Hukmiju na osnovu koje se vidi da je bio nišandžija i 1615. i 1616. godine i da je i tada vrši nadzor nad ispravnošću prikupljanja poreza od nišandžijskih hasova. Godine 1638. bio je na poziciji spahijskog mukabeledžije kada je i četvrti put postavljen na poziciju reisu-l-kuttāba. U suštini, pozicija reisu-l-kuttāba izgledala je privlačnijom kandidatima koji

---

2 „Zekerīyā’ya vērildi fetvā” – *Fetva je Zekerijjau data*. (1000. H. g./1592) Opisuje se poznati slučaj neslaganja šejhulislama sa velikim vezirom Kodža Sinan-pašom, kad je Zekrija smijenjen sa te pozicije a privremeno postavljen Bostanzade Mehmed-efendi da bi opet na tu poziciju bio vraćen Zekerija-efendi.

3 U stihovima se uočava ironija kada Hasan Hukmi piše: „Iako utvrdu Gruziju ti uze, dizdar utvrde Jedikule ti postade“. Ironija je u tome što su u utvrdu Jedikule završavali zarobljenici ili vojskovođe i upravitelji kojima nisu bili zadovoljni na Dvoru. Vidi: Aycibin, Zeynep (2007) *Katib Çelebi. Fezleke. Tahlil ve Metin*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, str. 373. [neobjavljena disertacija]

4 Vidi: 82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618). Özet – Transkripsyon . İndeks ve Tipki basım*, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VI, BDAGM, Nu. 47, Ankara 2000, str. 36.

su se borili za nju, a smjenjivanje na tim pozicijama je bilo zbog ograničenih „mandatnih“ perioda koliko neko može biti postavljen na nekoj funkciji sa velikim stepenom odgovornosti, tako da je i postavljanje na drugu funkciju sličnu navednoj često bilo po automatizmu ukoliko se neko pokazao kao uspješan u vođenju poslova centralne administracije.⁵

Na mjesto šehnamedžije (carskog hroničara) Hukmi je postavljen zbog svog stila pisanja. Bio je u pratnji i Čagalzadea Sinan-paše prilikom njegovog pohoda na Perziju 1604-1605. godine, ali nije poznato da li je iza sebe ostavio kakvu hroniku. U nekoliko zbirki stiliziranih prozних zapisa (munšeata) nalaze se i njegova djela koja govore o njegovom stilskom umijeću i poznavanju visokostiliziranog osmanskog jezika.

Osim nekoliko gazela u mostarskim medžmuama (zbirdkama) koje se nalaze u Orijentalnom institutu u Sarajevu i koji su donekle obrađivani,⁶ gazeli Hukmija Mostarca mogu se naći i u drugim rukopisnim zbirdkama u svijetu. Prošireni gazel (*gazel-i müzeyyel*) u formi baharije (*pjesme o proljeću*) od 11 distiha (22 stiha), posvećen sultanu Mehmedu III i još dva gazela slične tematike od po 5 distiha (10 stihova) nalaze se u rukopisnoj zbirdci Nacionalne biblioteke u Ankari - No. A. 795. Sultanu Mehmedu III povećen je i Hukmijev museddes od 4 strofe po 6 stihova koji se također nalazi u jednoj zbirdci pjesama koja se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Ankari, No. 238; fol. 33v. Osim gazela u drugim zbirdkama pjesama u navedenoj kolekciji, dokumenti i tekstovi o Hasanu Hukmiju nalaze se i u drugim rukopisnim djelima. Tako

5 Vidi: Woodhead, Christine (2006) „Scribal chaos? Observations on the post of reisülküttab in the late sixteenth century“, In: *Eugenia Kermeli and Oktay Özel (eds), The Ottoman empire: myths, realities and 'black holes': contributions in honour of Colin Imber*, Istanbul, 2006, 155-172.

6 Ahdî u djelu *Gülşen-i Şu'arâ* navodi da je Hukmi, rodom iz Hercegovine, bio dobar poznalac nauka arapskom i perzijskom jeziku, vješt pisar koji je napisao mnoštvo dopisa, poznati kaligraf svoga vremena (*hattât-ı devrân*), poznat po obrazovanju i moralnosti, predan u svom poslu na Dvoru, bio pisar na divanu (*kâtib-i divân*) kod beglerbega Čagalazade Sinan-paše u Basri i Bagdadu, da je poznavao finese u pisanju poezije, da mu je poezija logična i blistava, izraz u dopisima prefinjen, da je bio omiljen među pjesnicima svoga vremena. Zanimljiva je i kasida koju je spjevao pjesnik Rûhî Bağdâdî (u. 1605) u čast dolaska Hasana Hukmija Mostarca u Bagdad “Der-Şân-i Hasan Efendi Kâtib-i Divân-i Vezîr-i Mükerrerem Sinân Pâşa” (*Külliyât-i Rûhî Bağdâdî*, s. 47) u kojoj kaže “yine teşrifün ile oldı muşerref Bağdâd” / “iznova, slaveći tebe Bagdad počašćen je”, “bir murâd ola qapûnda şu'arâ-yi Bağdâd” / “(jedan osmijeh tvoj, odgovarjući je ..) neka to želja bude, na kapiji tvojoj, bagdadskih pjesnika”. Cf. Kadrić, Adnan (2012) *Mostarski bulbuli. Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Mostar, str. 161; Solmaz, Süleyman, eds. (2009) *Bağdatlı Ahdî. Gülşen-i Şu'arâ*, Denizli 2009.

se u jednom rukopisu u biblioteci dr. Refeta Yinança, koji predstavlja zbirku stilizirane prepiske iz 16. i 17. stoljeća, nalazi berat o postavljenju Hukmija Mostarca za šahnamedžiju, zatim dopis koji je pisao Hukmi Mostarac i koji je 1023. H. g. (1614) godine upućen poljskom kralju, kao i milknama Hasana Hukmija za velikog vezira Mehmed-pašu a odnosi se na posjede u Smederevskom sandžaku.⁷ Posebnu pažnju iz aspekta diplomatsko-administrativnog i poetskog umijeća Hasana Hukmija Mostarca predstavlja rukopis djela Münşeat u Nacionalnoj biblioteci u Ankari (No. A. 8619) u kojem se nalazi stilizirano pismo ruskom kralju u vezi sa potpisivanjem primirja, dopis krimskom hanu kojim se poziva u pohod na Perziju i kraća stilizirana pisma/dopis kojima se Hukmi obraća rumelijskom beglerbegu Ibrahim-paši, a u vrijeme dok je veliki vezir bio Halil-paša. Godina pisanja je 1024. h. g. (1614-15) godina. Iz *Divana* pjesama dvorskog pisca Suhejlja, čiji je otac poginuo u borbama kod Egrea, a koji je također bio u blizini Čagalzadea Sinan-paše kao i Hukmi, iz jednog hronograma/tariha saznajemo za još jedan nadimak Hukmija Mostarca, a to je et-Tevqī'i (službeni pisar), što u suštini znači isto što i Nišandži (državni sekretar zadužen za tumačenja akata i pisanje spisa, koji dobro poznaje diplomatiku i administrativne propise kao i način diplomatskog dopisivanja sa stranim državicima i vladarima). Osmanska historiografija također tvrdi da je Hukmi posljednji od pet službeno imenovanih šehnamedžija (carskih hroničara i pisara). Međutim, iako naziv et-Tevqī'i, ukoliko ga je pjesnik koristio u širem historiografskom kontekstu a ne poetskom smislu, također može upućivati na tradiciju „vaqa'-i nuvisa“, odnosno tradiciju pisanja modernijih hronika Carstva koja je, prema historičarima, uslijedila nakon Hukmija Mostarca i trajala do kraja 19. stoljeća. No, budući da je Suhejli poznavao Hukmija i profesionalno, dok su radili kao pisari na Dvoru, prema našem mišljenju, on najvjerojatnije spomenuti nadimak koristi da bi terminološki precizirao ono u čemu je Hukmi, zapravo, bio najvještiji, u pisanju visoko stiliziranih carskih dopisa. Pjesnik Suhejli navedeni hronogram/tarih unutar svog *Divana* piše povodom rođenja sina Hasana Hukmija Mostarca 1009. h. g. (1600-01).⁸ Dakle, iako

7 Vidi: Yinanç, Refet & Özkan, Ömer (2011) „Osmanlı-Safevi İlişkilerine Dair Önemli Bir Kaynak: 16. Asra Ait Bir Münşeat Mecmuası“, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî*, 60(265), Ankara.

8 *Tārîḥ-i velâdet-i ferzend-i Hükmi Efendi Et-tevqî'i:*
Hükmi Efendi kim ol server-i erbâb-ı dil / Mažher-i lütf eyledi anı Hudâ-yı celîl
Mâye-i cân-ı peder vârdi Hudâ bir puser / Budur ümîdüm vère Haqq aña 'ömr-i şavîl

je Hasan Hukmi Mostarac bio posljednji zvanično postavljeni šehnamedžija u Osmanskom carstvu, pisar i sekretar administracije koji je bio cijenjen kao stilist i pjesnik, u ovom prilogu nas ne zanima njegov ukupni poetski i prozni opus, odnosno njegova djela u rukopisima u formi knjige iz 17. stoljeća, nego samo njegovi hronogrami/ tarihi koji su sačuvani na poznatijim građevinskim objektima.

2. Sačuvani hronogrami na objektima čiji je autor Nišandži Hukmi Mostarac

Različiti su objekti u Istanbulu na kojima se nalaze hronogrami Hasana Hukmija Mostarca. Neki od tih objekata privlače pažnju historijskom važnošću i aktuelnošću, kao što je turbe sultana Mehmeda III unutar kompleksa objekata oko džamije Aja Sofija, dok su drugi izgubili značaj i važnost zbog historijskih okolnosti i promjena društvenog života, kakve su starije česme s početka 17. stoljeća koje su izgubile na aktuelnosti zbog stalnih izmjena vodovodne infrastrukture grada ili strukture manjih sokaka u starom dijelu grada. Tako se može uočiti da su ti objekti ili natpisi na njima vremenom bili oštećeni i djelomično obnovljeni. No, unatoč svemu, smatramo da će prikaz Hukmijevih hronograma na nekim objektima u Istanbulu na prilično jasan način ukazati na značaj i poziciju Hukmija i kao pjesnika i kao visokopozicioniranog dvorskog službenika, sultanovog hroničara, kaligrafa i miljenika Dvora.

2.1. Hronogram Hukmija Mostarca u Topkapi Saraju

Hukmi Mostarac bio je dvorski pjesnik u pravom smislu te riječi. Čak je i danas sačuvan jedan njegov hronogram ispred ulaza u carsku pekaru u Topkapi Saraju u Istanbulu.⁹

Qıldı beşâret seher hâtif-i ğaybî-ḥıṭâb / Dêdi Sûheylî o dem feyż-i Ḥudâ-yı cemil
- sene 1009 [M. 1600/01]; Vidi: Harmancı, Mahmut Esat, eds. (2007) *Sûheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ. Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.

9 Vidi: Sakaoğlu, Necdet (2002) *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Humayun*, İstanbul, str. 60; Ertuğ, Zeynep Tarım (2012) "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, c. 41, İstanbul, 256-61; Hilmi, Aydın (2012) "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, c. 41, İstanbul, 261-63.

Radi se o posebnom dijelu Topkapi Saraja, gdje se iza vrata ravnog zida nalaze pekare za unutrašnje odaje Dvora, za vanjski dio Dvora i za šire skupine kao što su janjičari i drugi službenici koji se brinu o normalnom funkcioniranju dvorskog života. Tu su i odaje i mesdžid za one koji su radili i boravili u pekarama. Taj dio Dvora doraden je u današnjoj formi 1025/1616. godine a osiguravao je hljeb i ostale pekarske proizvode (pide, bureci, razne vrste pita i pogača) do 1876. godine. Godine 1616, naprimjer, peklo se oko 1.500.000 komada hljeba za Dvor, malo boljeg kvaliteta, odnosno blizu 2.500.000 hljeba za širu potrošnju. Tu su se pekla i janjad i ostalo meso, ali i poslastice za Dvor. Za pisanje hronograma (tariha) povodom izgradnje, odnosno uređenja dvorske pekare 1616. godine u Topkapi Saraju bio je zadužen Hukmi Mostarac.

Tekst hronograma napisan je unutar četiri okvira/polja na tamnoplavoj podlozi zlatnim slovima i obrubom.

Čim se za zgradu pekare, za hljeb posebni, na dvoru državnome
naredba i ferman sultana Ahmeda obznaniše
i do završetka stiže, nastade riznica hljeba posebnoga vladara tog
„Hukmi hronogram izreče: gle, sultanska riznica hljeba posebnog!“
(1025/1616. godina)

(Mefā'īlün Mefā'īlün Mefā'īlün Mefā'īlün)
Binā-yı firn-ı nān-ı hāş için devlet sarâyında
Şudür edince Sulţān Aḥmed'ün emr ile fermānı
İrip itmāma oldı genc-i nān-ı hāşı ol şāhuñ
Didi târiḥ Hükmi genc-i nān-ı hāş-ı sulţānı

(sene 1025)

2.2. Vanjski hronogram/ tarih Hukmija Mostarca na turbetu sultana Mehmeda III uz džamiju Aja Sofija u Istanbulu¹⁰

U kompleksu kod džamije Aja Sofije i medrese na turbetu sultana Mehmeda III nalazi se hronogram Mostarca Hukmija koji privlači pažnju složenom strukturom i kaligrafskom izvedbom. Nalazi se u dijelu kompleksa građevina uz džamiju Aja Sofija, odnosno sadašnjeg muzejskog kompleksa koji predstavlja simbiozu nekadašnje bizantijske bazilike u vrijeme Bizantijskog carstva, te džamije, biblioteke i medrese Aja Sofija u osmanskome periodu.¹¹ Čitav kompleks Aja Sofije odražava umijeće i trud brojnih arhitekta, počev sa početnim zidinama pretkršćanskog rimskog hrama, zatim s nekoliko manjih crkvice koje su često stradavale u bizantijskim gradskim ustancima, potom s impozantnom osnovnom građevinom crkve iz 6. stoljeća, te kasnije ne baš zanemarljive dodatke iz osmanskog perioda. Budući da se prvobitno radilo o većem crkvenom objektu s teškim kubetom od kojeg su stalno pucali zidovi na koje se kube naslanjalo, najznačajnije radnje na očuvanju izvorne adaptacije

10 Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyn (1865) *Hadîqatü l-cevâmi'*, c. 1, İstanbul, 1281, 6-7; Öz, Tahsin (1987) *İstanbul Camileri*, c. 1, Ankara, 30; Crane, Howard transl. (2000) *The Garden of the Mosques: Hafız Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul*, Leiden, 9;

Galitekin, Ahmed Nezih, ed. (2001) *Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleymân Besim Efendi, Hadîkatü'l-Cevâmi': İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar*, İstanbul, 46;

Galitekin, Ahmed Nezih (2003) *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretları*, İstanbul, 650.

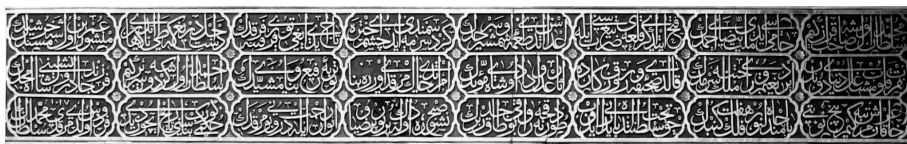
11 Danas je to jedna od izuzetno popularnih turističkih destinacija u Istanbulu koju na vrhuncu turističke sezone nekada dnevno posjete i desetine hiljada posjetitelja.

Aja Sofije uradio je mimar Sinan koji je dodao impozantne potporne zidove uz postojeće i na taj način osigurao da se objekt ne oštećuje i ne propada. Vrlo rano po osmanskim osvajanjima navedena građevina je koristila kao džamija, a potom je dio dograđen i koristio se kao medresa Aja Sofija, kao i jedan dodatak koji je označavao biblioteku sultana Mahmuda I. U dijelu kompleksa vrlo blizu Topkapi Saraja sagrađena su dva objekta koji su nekada služila kao male tekije. Odmah do džamije Aja Sofije nalazila su se turbeta nekoliko sultana s kraja 16. stoljeća koja su se stalno održavala i koja su uvijek privlačila pažnju i domaćeg stanovništva i onih koji su iz različitih razloga dolazili u Istanbul.

U neposrednoj blizini turbeta sultana Mehmeda III, gdje se nalaze hronogrami Hukmija Mostarca, nalaze se i turbeta sultana Murata III, sultana Selima II, Mustafe I, sultana Ibrahima i prinčeva (şehzâdeler), a preko puta se nalazi hamam Hurem-sultanije i džamija sultana Ahmeda poznata pod imenom Plava džamija. Sultan Mehmed III vladao je od 1595. do 1603. godine. Na prijestolje je došao kad je imao dvadeset devet godina, a vladao je osam godina. Turbe je napravljeno po naredbi sultana Ahmeda I, 1608. i 1609. godine, u dvorištu džamije Aja Sofija u blizini turbeta sultana Selima II. i sultana Murata III. Dva su mimara gradila turbe sultana Mehmeta III, a to su Dalgiç Ibrahim-paša i Sedefkar Mehmed-aga. Turbe sultana Mehmeda III prilično je ukrašeno iznutra, sa mnogo detalja u keramici, sa dosta levhi i ukrasa. Unutar turbeta se nalaze 24 sanduka koji predstavljaju grobno mjesto sultana Mehmeda III i još 23 člana sultanove porodice bliskih sultanu.

Gledajući s ulice Bab-i Humayun Caddesi koja prolazi između turbeta, sa vanjske strane turbeta sultana Mehmeda III, između donjih i srednjih prozora, može se jasno uočiti složena struktura natpisa sa dužim hronogramom ispisanim pismom dželi sulus (*celi süliis*). Autor hronograma/tariha je pjesnik Nišandži Hukmi-ef. Mostarac. Danas je turbe restaurirano, uključujući i hronogram/tarih koji ima ukupno 12 distiha (bejtova) ispisanih na mermeru zlatnim slovima na plavoj podlozi unutar 24 ukrašena okvira. Na kraju teksta u posljednjem lijevom okviru nalazi se godina pisanja hronograma 1017. h. g. (1608-09), a nema dodatnog, uobičajenog potpisa kaligrafa koji je pisao pa se pretpostavlja da bi to mogao biti Hukmi, čije se ime nalazi u prethodnom okviru na dnu teksta hronograma. Horizontalno ima po osam uokvirenih polja a vertikalno po tri ispisanja polja. Dužina hronograma je četiri metra (400 cm) a visina (širina) 70 cm. Hronogram je na visini od tri metra iznad zemlje, a debljina ispisa slova je 10 mm. Tekst je isklesan reljefno sa zlatnim slovima na plavoj podlozi, a ispisivan je u dva reda koja se prepliću i ispisuju odozdo naviše. Harfovi „hā“, „šād“ i „tā“ iznutra su ispunjeni crvenom bojom koja se slaže sa bojom podloge na kojoj se nalaze 24 uklesana okvira/ polja hronograma. Polja/okviri imaju pravilne nazubljene kružne oblike koji se spajaju na sredini. Okviri/ polja teksta ispunjeni su ravnomjerno slovima (harfovima), dijakritičkim oznakama za vokale (hareke) i sitnim ukrasnim znakovima što kompoziciji teksta omogućava vizuelnu estetsku povezanost u najsitnijim dijelovima. Navedeni hronogram/tarih naručio je sultan Ahmed I za svog oca sultana Mehmeda III i odabrao Hukmija Mostarca za sastavljanje teksta hronograma. Natpis je rezultat velikog kaligrafskog i poetskog umijeća. U ovom prilogu početak ćemo sa tekstom navedenog hronograma (tariha).

HRONOGRAM (1017/ 1608-09)

*Sultan Mehmed, vladar zvijezde pobjedničke, on je
zaštitnik sljedbenika čiste vjere Ahmedove
Udarcem sablje, utvrdu Eger osvojio je
i od neprijatelja na granici, napravio hranu za mačeve.*

Prah ispod vranca njegova - surma na oku zvijezde sudbine
 prah ispod njegove noge – kruna zvijezde sjevernjače.
 Ah, ruka sudbine što upravlja svime - iznenada zgužvala je
 ferman života vladara tog, koji vlada kao što to radi sunce.
 Udaljio se tad od obaveza svakodnevice ove prizemne
 i stigao do spokojstva i smiraja vladavine vječne.
 Ostadoše na stranici lista Sudbine
 djela pravедnosti i pravde, tog vladara kojeg Bog pomaže.
 Naredio je da se sagradi povrh zemlje od njegove postelje
 ovo turbe visoko - zgrade što se u visine izdiže
 Sultan Ahmed, taj vladar prijestolja poput kosmosa što je
 živi sin što dođe na mjesto tog vladara slave veličajne.
 Vladar sa stepenom nebeskog prijestolja čijih se pet vakata, poput straže
 navrh sedam kosmičkih kubeta zvukom razliježe.
 Neka ga Bog učvrsti na prijestolju uprave
 sve dok svod nebeski od smaragda na devet pročelja je
 do početka Dana proživljenja presvijetla i sjajna posve
 unutrašnjost ovog počivališta, svjetlima milosrđa neka ispunjena bude
 HUKMI zdanje njegovo ugleda i hronogram izreče:
 „Počivalište sultana Mehmeda džennet Firdevs postade.“
 (1017. hidžretske godine, vrijeme gradnje)

Transkripcija:

Sulṭān Meḥmed ol ṣeh-i ṣāḥib-qırān kim / ḥāmīsi idi millet-i beyzā-i Aḥmedüñ
 fetḥ êtdi Egri qal'asımı ḍarb-ı tığ ile / a'dāsım êtdi tu'ma-i ṣemṣir o serḥadiñ
 gerd-i semendi süirme idi çeşm-i aḥtere / tāc idi ayağı tozı ferqadeyn ferqadiñ
 dest-i ecel-i dirig ki ṭayy êtdi nāgehān / menşür-ı ömrin ol ṣeh-i ḥurşidmesnedüñ
 nefret qılıp meşāğil-i dünyā-yı dūndan / êrdi na'im ü rāḥatına mülk-i sermedüñ
 qaldı ṣaḥife-i varaq-ı rüzigārda / āşār-ı 'adl ü dādı o ṣāh-ı müeyyedüñ
 emr êtdi ḥāk-i merqadi üzre binā / bu türbe-i refi' ve binā-yı müşeyyedüñ
 Sulṭān Aḥmed ol ṣeh-i gerdün-serir kim / ferzend-i cānşinidür ol ṣāh-ı emcedüñ
 ḥāqān-ı 'arş-mertebe kim penç nevbeti / bāmında çalınur heft felek künbedüñ
 Ḥaqq taḥt-ı salṭanātda anı pāyidār êdiüp / turduqça nüh revāqı bu ṭāq-ı zebercedüñ
 ṣubḥ-ı nüṣūra dek ola pür-nür u pür-ziyā / envār-ı raḥmet ile derümü bu merqadiñ
 Ḥükmi görüb bināsım tārīḥ için dèdi / Firdevs oldı merqadi Sulṭān Meḥmedüñ (1017)

Hronogram koji je sastavio Hasan Hukmi Mostarac povodom izgradnje turbeta sultanu Mehmedu III implicite ukazuje na činjenicu da se radi o pjesniku koji je uživao veliki ugled na Dvoru, pogotovo što je dobio privilegiju da piše hronogram na mjestu gdje se nalazi nekoliko turbeta velikih sultana, u središtu Carstva, vrlo blizu glavnog ulaza na Dvor (Topkapi Saraj). No, i ranije je Hasan Hukmi imao priliku pisati hronogram o smrti sultana (1012/1603-04), ali je najvjerojatnije isto isklesano 1608. ili 1609. godine kad je turbe napravljeno.

2.3. Hronogram Hukmija Mostarca na samom ulazu u turbe sultana Mehmeda III (1603)

U dvorištu džamije Aja Sofije, na samom ulazu u turbe sultana Mehmeda III, nalazi se Hukmijev hronogram povodom smrti sultana. Isklesan je reljefno na mermeru, sa crnom podlogom i zlatnim slovima. Šest stihova ispisano je unutar šest okvira / polja koja su dizajnirana isto kao i u većem hronogramu s vanjske strane turbeta. Horizontalno su tri okvira/polja a vertikalno dva okvira/polja. Pozadina između okvira/polja obojena je crvenom bojom. Dimenzija hronograma je 90 x 30 cm i nalazi se odmah iznad ulaza u turbe na visini od oko dva metra od zemlje. Debljina ispisanih slova je 10 mm. Unutrašnjost turbeta lijepo je ukrašena, prostrana, sa dosta levhi i ukrasa. Na kraju natpisa nalazi se godina 1012. h. g. (1603), a označava godinu smrti sultana.

HRONOGRAM (1012/ 1603)

*Za čistu dušu njegove visosti sultana Mehmed-hana
molitva za svako dobro djelo i ujutro i navečer obaveza je svakom postala*

*Neka miris duši njegovoj stiže, u Firdevsu uzvišenom, bez prestanka
iz ružičnjaka svetosti – dašak miomirisa namirisanoga
O HUKMI, hronogram je o odlasku njegovome do Firedvs-dženneta
„Proučite Fatihu za dušu sultana Mehmeda!“ (1063. hidžretska godina)*

(Transkripcija)

rūḥ-ı pāk-i Ḥazreti Sulṭān Meḥmed Hān için
farz-ı ‘ayn oldı du‘ā şām u seḥer her şāliḥa
dā‘imā firdevs-i a‘lāda meşām cānına
erişe gülizār-ı qudsīden mu‘aṭṭar rāyiḥa
‘azm-i Firdevs étdigine Ḥükmiyā tāriḥdür
oquyuñ Sulṭān Meḥmed cān-ıçün Fātiḥa (1012)

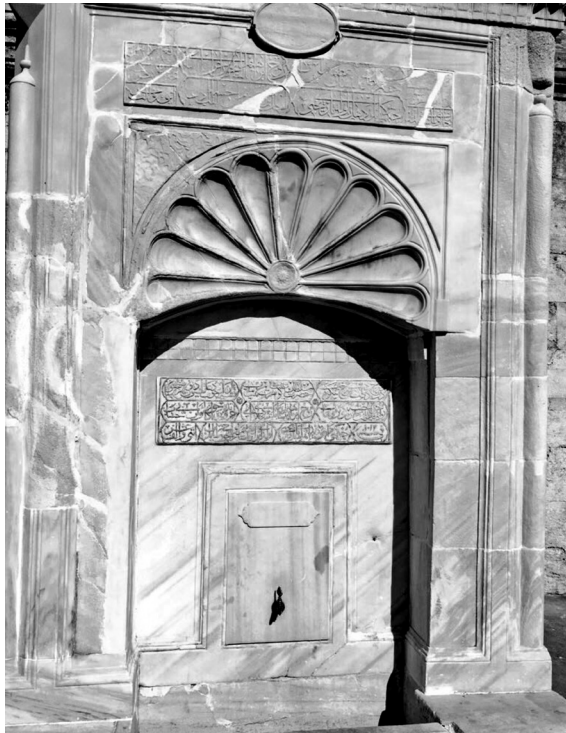
U turbetu se, pored mezara sultana Mehmeda III, među 26 mezara, nalazi i mezar njegove žene Handan-sultanije, kćerke Ajše-sultanije, mezari kćerki sultana Murata III, kćerki Ahmeda I i drugih članova sultanske porodice.

2.4. Hronogrami Hukmija Mostarca na česmi posvećenoj Bošnjaku Ibrahim-paši - česma sultanije Ajše (Şehzade Külliyesi)

Na osnovu dva hronograma/tariha Hasana Hukmija Mostarca na česmi koju je dala sagraditi Ajše-sultanija, kćerka sultana Murata III, povodom smrti svoga muža Ibrahim-paše, možemo posredno govortu o povezanosti Hukmija Mostarca sa velikim vezirom Damadom Ibrahim-pašom (1517-1601). Damad Ibrahim-paša rođen je u Bosni 1517. Prva postavljenja i napredak u službi imao je u vrijeme Mehmed-paše Sokolovića, a kratko nakon smrti Mehmed-paše, Ibrahim-paša se oženio kćerkom sultana Murata III, Ajše-sultanijom 1581. godine. Tada počinje rasti njegov utjecaj na Dvoru. Tri puta je bio na poziciji velikog vezira: a) od 4. aprila do 27. oktobra 1596; b) od 5. decembra 1596. do 3. novembra 1597. godine; c) od 6. januara 1599. do 10. jula 1601. godine. I sam je bio graditelj i vakif po Istanbulu. Hukmi je napisao dva hronograma (tariha) posvećena Bošnjaku Damadu Ibrahim-paši koja stoje na česmi koju je dala sagraditi njegova žena Ajše-sultanija 1603. godine.

Česma je sastavni dio kompleksa Šehzade, a vidjet ćete je kada krenete od Vezneciler stajališta u pravcu džamije sultana Mehmeda Fatiha u Istanbulu.

Dva su Hukmijeva hronograma na česmi koju je Ajše-sultanija dala napraviti u spomen na svog muža Ibrahim-pašu. Oba su iz 1603. godine, kad je napravljena česma.

a) *Hukmijev hronogram na vrhu česme iznad stiliziranog luka*

*Njena visost sultanija, uzvišenog gnijezda čestitosti
učini da za dušu Ibrahim-pašinu voda potekne
O Hukmi, otvor na česmi godinu njenu izreče
„Napijte se i dovu proučite za dušu Ibrahim-paše!“*

1012/1603. godine

*Ḥazret-i sulṭān-ı'ālī-şān-ı 'iṣmet-āşiyān
Rūḥ-ı İbrāhīm Pāşā için icrā qıldı mā
Ḥükmiyā söyler dehān-ı lūlesi tāriḥini
İçün İbrāhīm Pāşā rūḥuna eyleñ du'ā (1012)*

Gornji hronogram, iznad luka, trošan je i lomljiv, a neko ga je pokušavao popravljati tankim slojem betona. Restauracijom se otkrivaju detalji. Naprimjer, utvrđeno je da se radi o tzv. *ta'miyeli* tarihu, dopunjenom tarihu, kada pjesnik dodaje brojčani ili neki sličan ukras brojčanoj vrijednosti slova u posljednjoj misri/stihu kako bi dobio punu godinu koju želi iskazati.

b) *Hukmijev donji hronogram, ispod stiliziranog luka*

Iako je donji dio hronograma na nekim mjestima više oštećen, ipak je moguće pročitati natpis. Osim toga, raniji istraživači već su zapisali tarih u vrijeme dok ga se moglo lakše iščitati,¹² tako da se prilikom restauracije može u cijelosti obnoviti tekst i sačuvati od daljeg propadanja.

¹² Cf. Ayvansarâyî, Ḥāfız Hüseyin (1865) *Ḥadiqatü l-cevāmi'*, c. 1, İstanbul, 1281.

*Biser u riznici carsta, pročelje darežljivosti
 njena visost sultanija, dragulj poštenja, pribježište čednosti
 za žedne, da se napiju i dovu prouče, ujutro i navečer
 ovu česmu vode poput Kevser vrela ovdje sagradi
 I za dušu Ibrahim-paše je dariva, posveti
 Neka joj Bog na ahiretu, bez polaganja, računa nagradi
 Hukmi koji moli, izreče upotpunjenje hronograma
 „Za dušu Ibrahim-pašinu voda poteče!“*

(1012/1603. godine)

Dürr-i derc-i der-i devlet burc-ı mekremet
 Hażret-i Sultān-ı ‘iffet gevher ‘işmet-me‘āb
 Teşneler içüb du‘ā qılsun dëyü her şubh u şām
 Bunda icrā eyledi bu çeşme-i Kevşer-nisāb
 Rûh-ı İbrāhîm Pâşâ’ya bağışladı ânı
 Âhîretde vëre Haq aña şevāb-ı bî-hisāb
 Hükmi-yi dā’î dëdi itmāmınıñ târihîni
 Oldı İbrāhîm Pâşâ rûhı içün sâ’yil-i āb

(fî sene 1012 / isnā ‘aşer ve elf)

Iako Evlija Čelebi u svom *Putopisu* ovu česmu naziva česmom Ibrahim-paše, danas se uglavnom u literaturi sreće pod imenom česma Ajše-sultanije. Vjerovatno je do promjene naziva došlo negdje u 18. stoljeću kada je skinuta stilizirana tuga sa česme, a dodati neki barokni ukrasi na strukturu česme dok je obnova Hukmijevog hronograma bila u drugom planu.

2.5. Hronogram Hukmija Mostarca na česmi Destārī Mustafa-paše

Destari Mustafa-paša (u. 1614) je radio u osmanskoj administraciji i bio vezir u vrijeme sultana Ahmeda I. Ukopan je u istom kompleksu građevina u dvorištu Šehzade-baši džamije gdje je ukopan i Bošnjak Damad Ibrahim-paša. Također se oženio Ajše-hanumom nakon Ibrahim-paše. Poetski natpis Hukmija Mostarca koji je bio na česmi koju je sagradio Destārī Mustafa-paša skinut je i odnesen u muzej kad je tlo gdje se nalazi česma, u kvartu Vefa, počelo da tone, tako da je danas gotovo pola česme potonulo u zemlju i očekuje se restauracija tog objekta. Na hronogramu Mostarca Hukmi-efendije nalazi se sljedeći distih:

O Hukmi, stih ovaj je tarih o gradnje česme:

„S trdom Mustafa-paše, čista voda poteče,“

(1017/1608. godine)

Ḥükmi bu mışra‘ binā-yi çeşmeye tārīhdür”

“Āb-ı sâfi aqdı sa‘y-i Muştafâ Pâşâ ile” (1017)

2.6. Hronogram Hukmija Mostarca na turbetu Sijavuš-paše¹³

Sijavuš-paša je prošao dvorsko obrazovanje i obuku, različite funkcije na Dvoru, a jedno vrijeme je bio janjičarski aga da bi zatim bio postavljen za rumelijskog beglerbega. Tada je stekao velik broj prijatelja na Dvoru. Prvi put je bio sadrazam od 24. decembra 1582. do 28. jula 1584. godine, drugi put od 15. aprila 1586. do 2. aprila 1589. i treći put od 4. aprila 1592. do 28. januara 1593. godine. Rođen je u Kanjiži, nekadašnjem Bosanskom ejaletu, danas Mađarskoj. Sijavuš-paša je podržavao Lala Mustafa-pašu Sokolovića, i bio je oženjen kćerkom sultana Selima Fatma-sultanijom. Turbe Sijavuš-paše nalazi se u kvartu Ejup u Istanbulu, preko puta turbeta Mehmedpaše Skolovića. Hronogram Nihadija na turbetu Mehmed-paše Sokolovića i hronogram na česmi Sijavuš-paše klesao je isti kaligraf Hizir-paša.

---

¹³ Vidi: Saatçi, Suphi (1988) *Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler*, İstanbul, 142-144.

Tekst hronograma (tariha) koji je napisao pjesnik Hasan Hukmi Mostarac nalazi se sa strane turbeta iznad velikoga prozora. Iznad prozora nalazi se uklesani svod ispunjen mermerom i drugom mermernom pločom sa podlogom zelene boje u obliku luka oivičenog ivicama zlatne boje. Unutar tog polja oivičena je pravougaona struktura unutar koje se u oivičenim okvirima/

poljima nalazi ispisan tekst hronograma (tariha). Ta struktura sastoji se od deset okvira/polja, po dva polja horizontalno i po pet polja vertikalno složenih. U svakom okviru/polju nalazi se po jedna Hukmijeva misra/stih, a na kraju hronograma hidžretska 1011. godina.

Tekst Hukmijevog hronograma (tariha) na turbetu Sijavuš-paše u prijevodu na bosanski jezik glasi:

*Izabrani među vezirima, Sijavuš-paša
čije mjesto postade uzvišeno pročelje sadrazama
Njegovo dobročinstvo se razdijeli i odabranim i ljudima ostalima
I najuzvišeniji i najniži među njima obasipali bi ga pohvalama
Iznenada mu dođe odredba od Boga
Pokori se i krenu ka mjestu sviđanja računa
U visine se podiže njegova duša čista
Utočište mu postade ružičnjak iz dženeta Firdevsa
O njegovom preseljenju Hukmi hronogram izreče
„Sijavuš paši dženet Adn postade mjesto boravka“*

(1011/1602-03. godina)

Güzîn-i vezîrân Siyâvuş Paşa
 Ki cây olmuş idi añâ şadr-ı a'lâ
 Olub luţfi mebzûl hâş ile 'âma
 Senâsın êderlerdi a'lâ vü ednâ
 İrüb nâgehân añâ emr-i İlâhî
 İdüb imtişâl eyledi 'azm-ı 'uqbâ
 'Urûc eyleyüb rûh-ı pâki 'alâya
 Añâ oldı gülzâr-ı Firdevs me'vâ
 Didi intiqâline târih Hükmi
 Siyâvuş Paşa'ya 'adn oldı süknâ
 (1011)

Osim toga, treba napomenuti da je Sijavuš-pašino turbe arhitektonsko djelo Mimara Sinana, isto kao i turbe Mehmed-paše Sokolovića koje se nalazi preko puta Sijavuš-pašinoga turbeta. Dok je hronograme (tarihe) na Mehmed-pašinom turbetu pisao Nihadi Karamusić, pisac hronograma na ćupriji u Višegradu i brojnih drugih hronograma, na Sijavuš-pašinom turbetu iz malo kasnijeg perioda hronogram je pisao pjesnik Hasan-efendija Hukmi Mostarac. To, zapravo, dodatno govori i o recepciji i ugledu Hukmija Mostarca među dvorskim pjesnicima koji su se specijalizirali za pisanje hronograma (tariha).

2.7. Oštećeni hronogram (tarih) Hukmija Mostarca na česmi sadrazama Alipaše

Ali-paša Guzeldže bio je dugo u osmanskoj administraciji, postao je kapudan-paša / admiral u osmanskoj mornarici 1617. godine, a veliki vezir (sadrazam) je bio od 23. decembra 1619. do 9. marta 1621. godine, kada je umro za vrijeme nemira na Dvoru u vrijeme vladavine mladog sultana Osmana II, nakon pohoda na Poljsku. Česmu na kojoj se nalazi hronogram Hukmija Mostarca napravio je 1619. godine, kad je postao veliki vezir. Česmu je dao sagraditi uz tekiju kod džamije Saçli Emir-efendije u kvartu Kasimpaša u Istanbulu.

*U vrijeme pravednosti sultana Osman-hana, časti uzvišene
 Veliki vezir, Asaf, Ali-paša čovjek od moći i slave
 Na mjestu gdje dostojni loze sejjida od šejhova Osmanlija leže
 Učini da ova česma i sebilj poput džennetskih vrtova bude
 Dade da (pero otkrovenja ... na kraju visoko bude...?)¹⁴
 O Hukmi, završen je hronogram o završetku njene gradnje
 Kad voda iz nje potekne, hronogram samo ostaje:
 „Ali-paša dade da čista i slatka voda potekne“*

(1029/1619. godine)

¹⁴ Zbog loše i amaterske popravke hronograma od nestručne osobe koja nije znala osmansko pismo, iz novijeg doba, nije moguće tačno pročitati hronogram.

Devr-i 'adl-i ḥazret-i Sultān 'Osmān Ḥānda
Aşaf-ı a'zam 'Alī Paşa-yı şāhib-qadr u şān
Şeyḥ 'Osmān-ı siyādet-intisābīn merqadin
Eyledi bu çeşme vü sebīle icrā mānend-i cinān
Qıldı (kilk-i iḥtirā'ī ... müntehā ...da?)
Hükmiyā bu ḥatmenüñ tārīḫi icrāsın tamām
Āb aqınca içinden bāqīsi tārīḫ olur
Qıldı āb-ı pāk-i selsāli 'Alī Paşa revān
(H. 1029)

3. Ahmed Rušdi Mostarac – Saḥāf, dvorski pjesnik

Pjesnik Ahmed Rušdi Mostarac, poznat po nadimku Sahnāf (1047/1637-38 – 1111/1699-1700) može se smatrati jednim od poznatijih mostarskih divanskih pjesnika 17. stoljeća. Ostavio je iza sebe kompletan Divan (zbirku) pjesama. Pisao je i kaside i tarihe, gazele, rubaije. Vrlo rano odlazi iz Mostara, napreduje u službi, biva dvorski paž oko osamnaest godina. Radio je u velikoj odaji na Dvoru, u carskoj ostavi (kileru). Poslije toga napušta dvorsku službu, povlači se, jedno vrijeme radi kao muderis i kadija, druži se sa pjesnicima, šejhovima, dervišima. Nakon smrti svoga sina često je odlazio na mezarje izvan zidina Edirne kapije u Istanbulu, a, prema predajama, brisao je natpise i tarihe sa nišana. Bio je vješt i u pisanju hronograma.¹⁵

4. Hronogrami čiji je autor Rušdi Mostarac

Najviše hronograma (tariha) zapisano je u njegovom Divanu. U rukopisu *Divana* iz Sulejmanije biblioteke u Istanbulu (Süleymaniye Ktp. – Kılıç Ali Paşa, 569) nalazi se pedesetak hronograma (tariha) u stihu različite

---

15 Vidi detaljnije: Bašagić Redžepašić, Safvet (2007) *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* [priređila Lejla Gazić], Sarajevo: BZK Preporod, str. 277-283; Kadrić, Adnan (2012) *Mostarski bulbuli. Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Mostar, str. 218-235; Kazıasker Salim Efendi, *Sālim Tezkiresi* (haz. Ahmed Cevdet), Der-Saadet İqdam Matbaası 1897, str. 299; Kadrić, Adnan (2009) „Uvod u poetiku Divana Ahmeda Rušdija Mostarca“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, str. 104.

dužine, od kojih su neki napisani u par distiha a neki i preko desetak distiha (bejtova).¹⁶

Svi navedeni tarihi nalaze se u Rušdijevom Divanu. No, jedan hronogram koji se nalazi u Divanu nalazi se i na česmi Jakub-age na Uskudaru. Rukopisni divani pjesama u kojima se nalaze i hronogrami, i metaforički i doslovno, mogu se predstavljati kao zatvorene knjige, odnosno tekstovi ograničenog pristupa, dok hronogrami koji su u stihovima isklesani na natpisima u

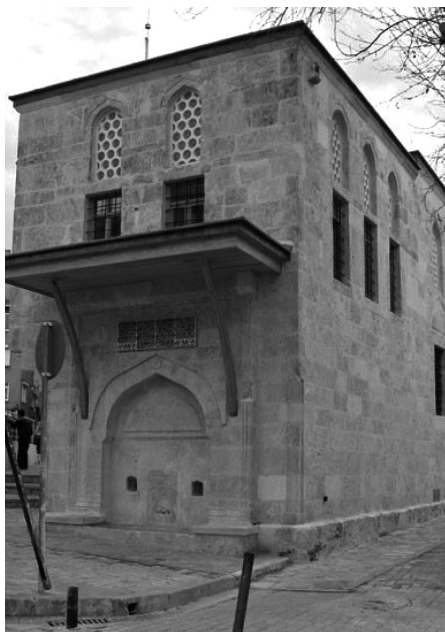
---

16 To su sljedeći hronogrami: Hronogram povodom osvojenja Kamenice, sultana Mehmed-hana Gazije (7b-8a); Drugi hronogram o osvojenju Kamenice (8a); Hronogram o sultanskom ustoličenju časnoga sultana Mustafa-hana (8a); Rođenje / hronogram sinova sultana Ahmeda Drugog (8a-8b); Hronogram o vezirskom zvanju rahmetli Mustafa-paše /Merzifonu Mustafa-paše (8b); Hronogram o (posljednjem) šehadetu Kopruluzdea, rahmetlije kome je oprošteno, Mustafa-paše (8b); Hronogram o smrti hana Mehmeda Giraja (9a); Hronogram za muftiju Mehmed-efendiju Ankarevija (9a); Hronogram o sadri-rumu Fejzullah-efendiji (9a); Hronogram o gradnji kuće rahmetli defterdara Ahmed-paše (9a); Hronogram rođenja Ahmed-paše, odabrana sina Mehmed-bega probranog sina defterdara Ahmed-paše (9b); Hronogram (10a); Hronogram o smrti kćerke Emira Čelebija (10a); Hronogram o gradnji odaje Nešati-efendije, šejha mevlevijskog u Edirnama (10a); Drugi hronogram za drugu odaju rahmetli Mevlevi Nešati-efndije (10b); Hronogram o kajmekamu Abdi-paši u Istanbulu (10b); Hronogram o gradnji dvorca rahmetli Kučuk Hasan-paše u Edirnama (11a); Hronogram o smrti rahmetli Fazlija Pašazade-bega, neka mu se Bog smiluje (11a); Hronogram o rođenju Mustafa-bega (11b); Hronogram o kući Abdulaha Čelebija (11b); Drugi hronogram za kuću Fazlija Pašazadea (12a); Hronogram za kuću dvorskog age Ismail-age (12a); Drugi hronogram (12a); Hronogram jednoj česmi (12a); Hronogram o smrti rahmetli mevlevije Derviša Mustafe (12a); Hronogram o smrti Nešati-efendije (12a); Hronogram o smrti oca Kara Halife za mukabele, neka mu se Bog smiluje (12b); Hronogram o bradi jednog sina (12b); Drugi hronogram za kuću (12b); Hronogram o rođenju sina (12b); Hronogram o rođenju sina Ahmed-efendije (12b); Hronogram o gradnji kuće Ismail-age u Bab-i seadetu, da mu Bog smiraj da (12b); Hronogram o mojoj ubogoj vlastitoj bradi (12b); Hronogram za kuću hazinedar-baše Mehmed-age (13a); Hronogram o smrti Mezakija Sulejman-efendije (13a); Drugi hronogram (13a); Hronogram o smrti Munla Čelebija, vaiza u Edirni (13a); Hronogram o smrti Nedim-efendije, muderisa na Sahni-semanu, nek je na njega milost Božija (13a); Hronogram o smrti rahmetli Minkarizade-efendije (13a); Hronogram o smrti rahmetli Imad-efendije, sultanskoga ćehaje (13a); Drugi hronogram (13a); Hronogram o smrti Kato Mehmed-efendije (13a); Hronogram o smrti rahmetli Ejubija Sujoldžizadea (13b); Hronogram o smrti rahmetlije kome je oprošteno Simi-efendije (13b); Drugi hronogram (13b); Hronogram povodom smrti njegove visosti šejha Alaudin-efendije (13b); Drugi hronogram (13b); Hronogram za česmu Mustafa-efendije, sina sestre Ferarija Mustafa-paše (13b); Drugi hronogram (13b); Hronogram koji je predat kad je na funkciji vezira u Erzerumu bio Baki-paša (13b); Hronogram o rođenju sina Damada Hasan-efendije (14a); Opis povodom popravke sebilja na dvorcu u sultanskom Saraju ... (14a). Vidi: Kadrić, Adnan (2012) *Mostarski bulbuli. Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Mostar, str. 228.

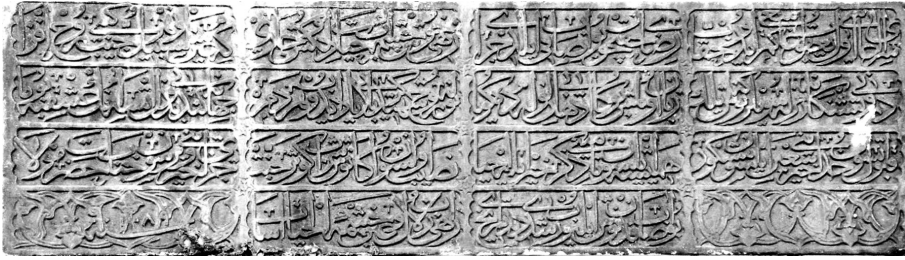
gradu predstavljaju trajno otvorene tekstove, spomenike jednom vremenu i pjesničkom umijeću.

4.1. Hronogram Rušdija Mostarca na česmi i medresi Jakub-age

Česma i medresa, odnosno mekteb kapi-age Jakub-age na Uskudaru, nalaze se pored Divitči džamije i predstavljaju jedinstvenu, veću građevinu od kamena. Skoro je restaurirana. Ispod zdanja nalazila se nekada česma Jakub-agina i hronogram Rušdija Mostarca isklesan slovima zlatne boje koja je vremenom izbledjela tako da je ostao samo isklesani tekst iste boje kakva je i podloga. Natpis hronograma nalazi se iznad oštrog luka ispod kojeg je nekada bila česma. Nakon renoviranja česma, mekteb i hronogram dobili su novi sjaj.

Hronogram Ahmeda Rušdija Mostarca renoviran je, zlatnožuta boja vraćena je na isklesana slova, a ranije je izgledala ovako nakon 350 godina od prve izrade natpisa. Ima 16 okvira/polja od čega se po četiri nalaze u horizontalnom i po četiri u vertikalnom nizu. Od toga u 14 okvira/polja ispisan je tekst Rušdijevog hronograma.

U prijevodu na bosanski jezik hronogram Ahmeda Rušdija Mostarca glasi:

*Aga na Dvoru, Jakub-aga, koji za Istinu trudi se
 Radi zadovoljstva Istinitoga, učini da ova voda čista potekne
 Kako krasna je česma vode života što srce mami i teče
 što poput vrela Selsebila i rajske rijeke dušu daje
 Srcu žednoga znakom se obraća: hajde napij se!
 Čini mu se kao da voda njena na otvoru česme jezikom postaje.
 Neka svakoga trena spominje dušu šehida s Kerbele
 ako se za njegovu ljubav ova voda na svijet prospe
 Neka mu Bog primi kao dobrim njegovim, neka zadovoljan trudom
 njegovim bude
 i neka njegovo ime oživljava, kad se dobro njegovo spomene
 Neka mu bude suđeno da iz Kevser dženeta piće pije
 neka mu nagradu dodijeli On, Zaštitinik, veličine uzvišene
 I Rušdi se napio ove vode čiste te hronogram izreče:
 „Krasna li je voda slatka, poput vrela sa česme života što je!“
 (1089/1678. godine)*

Sarāy ağası ol Ya'qūb Ağa kim sa'y edip haqqā
 Rızā-yı Haqq-ıçin bu āb-ı şāfi eyledi icrā
 Zihî hoş çeşme-i āb-ı hayāt-ı dil-keş ü cārī
 Ki 'ayn-ı selsebil ü nehr-i cennet gibi rūḥ-efzā
 Derūn-ı teşnegāna remz ile söyler ki nüş eyleñ
 Zebān olmuş buña ābı dehān-ı lülede gūyā
 N'ola rūḥ-ı şehīd-i Kerbelā'yı yād edüp her dem
 Cihāna kendüyi bezl etse anuñ 'aşqına bu mā
 Qābul etsün Hüdā hayrini sa'yin eylesün meşkūr
 Hemîşe eylesün nāmını zikr-i hayr ile ihyā

Naşib olsun aña nüş-ı şarâb-ı Kevşer-i cennet
Cezâ-yı hayrını versün Cenâb-ı Hâzret-i Mevlâ
Bu âb-ı şâfdan nüş eyleyüp Rüşdî didi târih
Zihî âb-ı zülâl ü ‘ayn-ı çeşmetü’l-hayât-âs (Sene 1089)

5. Hronogrami na objektima/ spomenicima: simbolika sjećanja i kultura zaborava

Iako su hronogrami prisutni u različitim civilizacijama i carstvima, teško je naći neko carstvo da je toliko pažnje posvećivalo hronogramima kao što je to radilo Osmansko carstvo. Sama činjenica da se kroz poetsku formu posljednjim stihom, brojačnom vrijednošću slova, nastojalo iskazati vrijeme kad se nešto dogodilo govori o pokušaju čuvanja spomena/sjećanja na određeni događaj u historiji. Krajnje pojednostavljeno, kultura sjećanja u svakodnevnom životu stizala je posredstvom tzv. visoke kulture i njenom vizualnom afirmacijom kroz objekte različite arhitektonske i umjetničke vrijednosti. Metaforički govoreći, hronogrami u rukopisnim knjigama, s obzirom na suodnos pisac-tekst-čitatelj, gotovo da su (p)ostali uske uličice u koje zalaze rijetki čudaci koji ih znaju i žele čitati nakon par stotina godina, dok su hronogrami na objektima, posebno oni na vrlo prometnim mjestima snažnog simboličkog potencijala u prijestonici Carstva, neka vrsta povijesno-kulturoloških raskršća na kojima se susreću i oni čudaci koji ih znaju i žele čitati, zatim putnici namjernici koji uživaju u ljepoti i estetici orijentalno-islamske arhitekture, kao i svi oni koji shvataju simboličku vrijednost istih za kulturu sjećanja u općeraširenoj kulturi zaborava, svjesni da često i ne razumiju ni književnoumjetničke, ni arhitektonske ni kaligrafske kriterije vrijednosti tih hronograma. No, takva snaga simboličke kontekstualizacije poetskog teksta hronograma na nekom objektu skreće pažnju na neke osobitosti jedne i druge vrste hronograma, kao što su sljedeće:

Isklesani hronogrami mostarskih pjesnika na objektima u Istanbulu, s obzirom na upotrebu/kontekst, imaju više osobine informativnosti, samim tim pojačano su *vrednujući* prema objektu opisa, *inicirajući* u kulturološkom smislu i vizuelno su uključeni u širi povijesno-kulturološki sistem od hronograma mostarskih pjesnika unutar rukopisnih knjiga, gdje su navedene osobine prisutne u daleko manjem intenzitetu. Čitateljska recepcija navedenih vrsta hronograma može se predstaviti i na sljedeći način:

<i>Vrste recepcije, iskustva čitanja</i>	<i>Doživljaj hronograma mostarskih pjesnika „isklesanih na objektima“</i>	<i>Doživljaj hronograma mostarskih pjesnika zapisanih u rukopisnim knjigama</i>
Doživljaj forme: estetske vrijednosti (kulturološko-psihološko-fizički aspekt)	Kolektivni doživljaj: snažniji doživljaj	Individualni čin
Doživljaj kao iskustvo	Kolektivni doživljaj, iskustvo grupe	Individualni čin
Simbolika (doživljaj)	Simbolika kao kolektivni doživljaj, iskustvo grupe	Individualni čin
Ritualizacija iskustva doživljaja	Kolektivna ritualizacija doživljaja	Individualni čin

Dakako, recepcija svih navedenih hronograma nije ista kod različitih grupa čitatelja. Tako će „posjetitelji“ hronograma mostarskih pjesnika na značajnim objektima u Istanbulu, ukoliko dolaze iz Mostara i bliže ili dalje okoline, svoju posjetu doživljavati kao svojevrsni ritual, svjesno ili nesvjesno ponosni na svoje sugrađane čije ime je stoljećima uklesano na tako važne spomenike kulture. Tu gotovo da nestaju granice lika pjesnika kao pjesnika. Likovi dobijaju novu, gotovo mitološku dimenziju. Bez obzira da li se zna i pročitati hronogram na natpisu, i samo gledanje u hronogram za posjetitelja iz Mostara predstavlja neku vrstu rituala. Slike, igra svjetlosti i boja, neobične linije, jedinstvena arhitektura i ukupna ambijentalna atmosfera pretvara linije teksta u vrhunsku umjetničku izvedbu kojoj se divi oko posmatrača. To je mjesto kada tekst i metaforički i doslovno postaje spomenik. Spomenik važan za kolektivno sjećanje koji obilaze na stotine i hiljade posjetitelja dajući mu posebnu važnost i u širim okvirima svjetske kulture sjećanja. Pjesnici su istovremeno i mostarski, ali i pjesnici jedne velike kulturne zajednice koja se stoljećima razvijala na trima kontinentima.

SAŽETAK

U ovom prilogu predstavili smo nekoliko hronograma dvaju mostarskih pjesnika s početka 17. stoljeća koji su, osim pjesama u divanima i poetskim medžmuama (zbirdkama), bili poznati i kao kaligrafi i pjesnici hronograma na različitim objektima u Istanbulu, pretežno na česmama i turbetima. Radi se o dvojici pjesnika. Jedan je Hukmi Mostarac poznat kao carski hroničar (šehnamedžija), nišandžija i kaligraf, a drugi Ahmed Rušdi Mostarac, pjesnik kompletnog divana pjesama i skromni šejh koji je bio poznat kako na Dvoru tako i među običnim svijetom. Hronogrami Hukmija Mostarca nalaze se u kompleksu zgrada Topkapi Saraja, zatim u kompleksu objekata kod džamije Aja Sofije, u kompleksu turbeta na Ejupu kao i na česmama kompleksu objekata Šahzadebaši. Radi se o poznatim historijskim građevinskim kompleksima u Istanbulu. S druge strane, hronogram Rušdija Mostarca nalazi se na česmi uz medresu/mekteb Ali-age na Uskudaru.

CHRONOGRAMS / CHRONICLE OF TWO MOSTAR DIWAN POETS FROM THE BEGINNING OF THE 17TH CENTURY IN ISTANBUL

SUMMARY

This paper presents the chronograms of two Mostar poets from the early 17th century, who, in addition to poems in diwans and poetic collections, were also known as calligraphers and chronograph poets at various objects in Istanbul, mainly fountains and turbets. The chronograms are preserved today and can be found on the objects they were written for. One of the poets is Hukmi Mostarac known as the Imperial Chronicler and Calligrapher, and the other is Ahmed Rushdi Mostarac, the poet of the complete diwan of poems and the humble sheikh who was known both in the Palace and among the ordinary world. Their chronograms on the monuments in the city of Istanbul indicate their popularity both in the times they lived and centuries after their death.

Keywords: diwan poetry, art, chronograms, Hukmi Mostarac, Rushdi Mostarac

Literatura

- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618). Özet – Transkripsyon. İndeks ve Tıpkıbasım, Dīvān-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VI, BDAGM, Nu. 47, Ankara 2000.
- Aycibin, Zeynep (2007) *Katib Çelebi. Fezleke. Tahlil ve Metin*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi .
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyn (1865) *Hadiqatü l-cevâmi'*, c. 1, İstanbul, 1281.
- Crane, Howard transl. (2000) *The Garden of the Mosques: Hafız Hüseyn al-Ayvansarayı's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul*, Leiden.
- Galitekin, Ahmed Nezih eds. (2003) *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul: Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphane, Matbaa, Mahalle ve Selatin İmaretleri*, İstanbul.
- Galitekin, Ahmed Nezih, eds. (2001) *Ayvansarâyî Hüseyn Efendi, Ali Sâti' Efendi, Süleymân Besim Efendi, Hadikatü'l-Cevâmi': İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar*, İstanbul.
- Gazić, Lejla, ed. (2007) *Safvet Bašagić Redžepašić. Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo: BZK Preporod.
- Harmancı, Mahmut Esat, eds. (2007) *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ. Dīvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hilmi, Aydın (2012) "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, c. 41, İstanbul, 261-63.
- Kadrić, Adnan (2009) „Uvod u poetiku Divana Ahmeda Rušdija Mostarca“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 58/2008, Sarajevo.
- Kadrić, Adnan (2012) *Mostarski bulbuli. Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima*, Mostar.
- Kaziasker Salim Efendi, *Sâlim Tezkiresi* (haz. Ahmed Cevdet), Der-Saadet 1897.
- Öz, Tahsin (1987) *İstanbul Camileri*, c. 1, Ankara.
- Saatçi, Suphi (1988) *Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler*, İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet (2002) *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Humayun*, İstanbul, str. 60; Ertuğ, Zeynep Tarım (2012) "Topkapı Sarayı", *TDVİA*, c. 41, İstanbul, 256-61;
- Solmaz, Süleyman, eds. (2009) *Bağdatlı Ahdî. Gülşen-i Şu'arâ*, Denizli 2009.
- Woodhead, Christine (2006) „Scribal chaos? Observations on the post of reisülküttab in the late sixteenth century“, In: *Eugenia Kermeli and Oktay Özel (eds), The Ottoman empire: myths, realities and 'black holes': contributions in honour of Colin Imber*, İstanbul, 2006.
- Yinanç, Refet & Özkan, Ömer (2011) „Osmanlı-Safevi İlişkilerine Dair Önemli Bir Kaynak: 16. Asra Ait Bir Münşeat Mecmuası“, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî*, 60(265), Ankara.